

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

ตลอดระยะเวลาอันยาวนาน นับแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ได้มีการรวบรวมข้อคำสอน และความคิดเห็นเกี่ยวกับพุทธศาสนาไว้มากมาย หนังสือเหล่านี้ซึ่งมีทั้งที่เป็นบทรวบรวม พุทธวจนะของพระพุทธเจ้า คำสั่งสอนของพระอริยสาวก และความคิดเห็นของคนในยุคนั้น จากหลายท้องถิ่นที่พุทธศาสนาเข้าไปเผยแพร่ตั้งมั่น หนังสือเหล่านี้จึงมีคุณค่าในฐานะที่เป็นบันทึกแสดงหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นเครื่องสะท้อนประสบการณ์ การปฏิบัติธรรมของพระพุทธองค์และพระอริยสาวก อีกทั้งเป็นประวัติแสดงการเปลี่ยนแปลงทางความคิด และวิธีการตีความหมายพุทธธรรมของพุทธศาสนิกชน ในสมัยและท้องถิ่นต่างๆ (สุภาพรรณ ๗ บางช้าง 2526 : 203-204)

การศึกษาพุทธศาสนาของไทยแต่โบราณ เป็นการเล่าเรียนถ่ายทอดจากปากอาจารย์ผู้รู้ทั้งหลาย แก่บรรดาศิษย์ผู้เล่าเรียนศึกษาความรู้ ด้วยการบอกสอน การบอกเล่าสนทนา สดับครึบฟังท่องจำ โดยไม่มีตัวรับคำว่าเป็นเครื่องมือ ซึ่งเรียกว่าสอนแบบ "มุขปาฐะ" ต่อมาจึงได้มีการบันทึกจารึกเรื่องราวทางพุทธศาสนาเป็นตัวเขียน โดยการจารลงในคัมภีร์ใบลาน จกในสมุดข่อยบ้าง ด้วยอักษรขอม หรืออักษรโบราณท้องถิ่นต่างๆ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ 2527 : คำชี้แจง หน้า 1) และนอกจากนี้ยังมีการจารึกความรู้ต่างๆ บนวัสดุอื่นๆ เช่น ศิลาจารึก ลานเงิน ลานทอง ลานตะกั่ว จารึกบนไม้ เป็นต้น (ก่องแก้ว วีระประจักษ์ 2511 : 104)

การคัดลอกความรู้ต่างๆ ด้วยการจารึกลงบนวัสดุต่างๆ ทำให้บางหนังสืออยู่ในวงจำกัด เพราะจะต้องจารึกด้วยความประณีต ต้องใช้เวลาานกว่าจะเสร็จ ทั้งยังเปลืองค่าใช้จ่ายมาก ตลอดจนผู้ที่อ่านอักษรขอม หรืออักษรโบราณท้องถิ่นต่างๆ ไม่ได้อ่านมีโอกาสศึกษา ผู้ที่จารึกหาได้ยาก ทำให้ความรู้ต่างๆ ไม่แพร่หลายนัก ต่อมาเมื่อมนุษย์

ได้ประจักษ์ชัดขึ้นเกี่ยวกับการพิมพ์ขึ้น และมีผู้นำ เทคโนโลยีด้านการพิมพ์เข้ามาใน
เมืองไทย ทำให้เริ่มมีการจัดพิมพ์หนังสือวิชาความรู้ต่างๆ รวมทั้งหนังสือพุทธศาสนา
อย่างแพร่หลายเป็นลำดับมา ทั้งนี้เพราะหนังสือเป็นวัสดุทางการศึกษาที่สำคัญยิ่ง ดังนั้น
ผู้ใดกล่าวถึงความสำคัญของหนังสือไว้หลายทัศนะ ดังนี้

ในต่างประเทศ Alfred Stefferud (1953 : 18-20) กล่าวถึง
หนังสือว่า เป็นสิ่งสำคัญที่มีอิทธิพลต่อวงการศึกษามากเหนือสิ่งอื่นใด เป็นประจักษ์เครื่องมือ
ในการส่งเสริมสติปัญญาความรู้ ตลอดจนการคิดค้นประดิษฐ์ หรือการค้นคว้าของมนุษย์
ทั้งในอดีต และปัจจุบัน ที่ได้ถ่ายทอดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเก็บรักษาไว้ เพื่อให้อนุชน
รุ่นหลังได้ศึกษาค้นคว้าต่อไป หนังสือจะช่วยให้ทราบเหตุการณ์ในอดีต ใฝ่พบเห็นถึงความ
ผิดพลาด และความสำเร็จของมนุษย์ ตลอดจนจะช่วยให้ได้รับความเพลิดเพลิน และ
ความจรโลงใจ ซึ่งมีความคิดที่ตรงกับ René Maheu (1972 : 4-5) ที่ได้
กล่าวไว้ว่า หนังสือเปรียบเหมือนเพื่อนของมนุษย์ อันมีประสิทธิภาพที่สุดในการช่วย
ฝึกฝนความคิด ให้ได้มาซึ่งเสรีภาพ แม้ว่าวัฒนธรรมบางอย่างจะเกิดขึ้นโดยคำพูด หรือ
การแสดงท่าทางก็ตาม วัฒนธรรมเหล่านั้นไม่อาจคงอยู่หรือพัฒนามาจนถึงทุกวันนี้ ถ้าหาก
ไม่มีหนังสือ และนอกจากนี้ Nural Hasan (1972 : 1-3) ยังมีทัศนะอีกว่า
ในแง่ของการศึกษา หนังสือเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด แม้ว่าสื่ออื่นๆจะมี
ความเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วก็ตาม แต่หนังสือยังคงเป็นเครื่องมือเบื้องต้น ในการ
ที่จะถ่ายทอดความรู้ ความคิดต่างๆ ส่วนวัสดุทัศนวัสดุอุปกรณ์อื่นๆ ต่างก็มีบทบาทในค่าน
การศึกษาเหมือนกัน แต่เป็นเพียงส่วนประกอบ ซึ่งไม่อาจแทนหนังสือได้

ย้อนไปในสมัยพุทธกาล พุทธสาวกจะศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนจากพระพุทธเจ้า
โดยตรง หรือจากพระอรหันตสาวกผู้ทรงจำพระธรรม (พระธรรมชร) ผู้ทรงจำพระวินัย
(พระวินัยชร) เมื่อศึกษาแล้วจะนำไปปฏิบัติเรียกว่าคันถธุระ และวิปัสสนาธุระ แต่
ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้บรรดา
พุทธบริษัทถือถือพระธรรมวินัยที่ทรงสั่งสอนเป็นศาสดาแทนพระองค์ (ไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์
2527 : 2-5) ดังคำตรัสของพระพุทธองค์ในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่งว่า

"...ธรรมวินัยใดที่เราแสดงไว้ บัญญัติไว้แก่พวกเธอ ธรรมวินัยนั้น
จักเป็นศาสดาของพวกเธอ หลังจากเราล่วงลับไปแล้ว..."

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 10... 2525 ข : 146-147)

พุทธวจนะนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพระธรรมวินัย * ซึ่งเป็นพระธรรม
คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ต่อมาจึงมีการสังคายนารวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่เรียกว่า
พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นที่รวมของพุทธพจน์ ถ้าพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ายังคงอยู่
ครบถ้วน พุทธศาสนาก็ดำรงมั่นอยู่ตราบนั้น ดังนั้นพุทธศาสนาซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ
เสมือนดวงประทีปส่องนำชีวิตของพุทธศาสนิกชน จะดำรงอยู่ได้ต้องอาศัยการศึกษาเป็น
สำคัญนั่นคือ การศึกษาพระปริยัติธรรม ** เป็นการสืบอายุพุทธศาสนา เพราะเมื่อยังมี
ผู้ศึกษาแล้วปฏิบัติตามพุทธศาสนาจะดำรงคงมั่นสืบไป (พระมหา อุทัย พุทธิวงฺโส 2509 : 54)

ในทางตรงกันข้ามจากที่กล่าวแล้ว ใน "ศีลธรรมสัมโมสสูตร" จากคัมภีร์
ปัญจกนิบาท อังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเหตุที่ทำให้พระศีลธรรมเสื่อม อัน
อันเป็นเหตุให้เกิดอันตรายแห่งพุทธศาสนาไว้ค่อนข้างว่า

* สมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้ามิได้ทรงเรียกคำสั่งสอนของพระองค์ว่า
พุทธศาสนา (คำนี้มาใช้ภายหลัง) แต่ทรงใช้คำว่า สุธมฺมจริย (พหุพจน์) บ้าง
ธมฺมวินย (ธรรมวินัย) บ้าง เฉพาะคำว่า "ธรรมวินัย" จะใช้กันอย่างแพร่หลายมาจนถึง
ปัจจุบันนี้ ภายหลังจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ดังเช่นเรียกกันว่า สังคายนา
พระธรรมวินัย (เมื่อคราวที่มีการสังคายนาครั้งที่ 1 และ 2) ต่อมาถึงได้แยกพระธรรม-
วินัยออกเป็น 3 หมวด คือ พระสุตฺต พระวินย และ พระอภิธรรม เรียกว่า พระไตรปิฎก
(วิทย์ วิศทเวทย์ และ เสฐียรพงษ์ วรณปก 2528 : 1)

** ความหลักพุทธศาสนาพระศีลธรรมคือธรรมของสัคคุบุรุษมีอยู่ 3 ประการคือ
(1) ปรียติ คือการศึกษาเล่าเรียนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ใ้แก่พระพุทธวจนะที่
บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก ให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้อง (2) ปฏิบัติ คือการ
ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมา-
วายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปะ ซึ่งมีอยู่ 3 ระดับคือ
ศีลสิกขา จิตตสิกขา และ ปัญญาสิกขา (3) ปฏิเวธ คือผลอันจะพึงเข้าถึง หรือบรรลุ
คือ มรรค ผล นิพพาน (พระราชาวรมุณี 2527 : 323)

กฎรณิกษุทั้งหลาย ธรรม 5 ประการ ย่อมเป็นไปเพื่อความลบเลือนเสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ (1) ไม่เล่าเรียนธรรมวินัย คือ สุตตะ เถยยะ เวชยากรรม คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาคก อุทฺถกัฏฐม และ เวทีลลข (2) ไม่แสดงธรรมที่โคสคัมมา ความที่เล่าเรียนมาแกผู้อื่นโดยทิสคาร (3) ไม่บอกธรรมที่โคสคัมมา ความที่เล่าเรียนมาแกผู้อื่นโดยทิสคาร (4) ไม่กระทำการสำธยายธรรม ตามที่โคสคัมมา ความที่โคเล่าเรียนมาแกผู้อื่นโดยทิสคาร (5) ไม่ตรีกครอง ไม่เพ่งตามทวชฺใจซึ่งธรรม ตามที่โคสคัมมา ตามที่โคเล่าเรียนมาโดยทิสคาร รุอรตรุธรรมแล้ว ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมโดยเคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความลบเลือนเสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 22... 2525 ก : 160-161)

พุทธชาณะนี้ชี้ให้เห็นถึงความเสื่อมแห่งพุทธศาสนาว่าอยู่ที่การไม่ศึกษา ดังนั้นการศึกษาพระปริยัติธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการที่จะจรจรโลงพุทธศาสนาให้มั่นคง สติคยส์ถาวรและเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นในอนาคตกาล (พระสัทธัมมโชติกะ ธิมมาจริยะ 2500 : 1-3) แต่สมัยพุทธกาลถึงหลังพุทธปรินิพพาน 400 ปีเศษยังไม่มีจาริกพระธรรม คำสั่งสอนเป็นคำพิมพ์ มีแต่จาริกตามสฎูปเจดีย์ หรือ ปุชณียสถาน เป็นคำสั่งสอนสั้นๆด้วยตัวอักษรโบราณทองดิน เพื่อเป็นการสักการบูชาแทนพระพุทธรเจ้า (ไซยวิธน์ กปิลกาฎณ์ 2527 : 2-5) ดังนั้นเมื่อมีการพิมพ์หนังสือขึ้นแล้ว เครื่องมือสำคัญในการศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้า ตลอดจนการเผยแพร่พุทธศาสนา คือหนังสือพุทธศาสนา ซึ่งแนวคิดในเรื่องนี้ได้มีผู้ให้ทัศนะไว้พอจะรวบรวมได้ดังนี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายไว้ว่า

การที่ประชุมชนจะเข้าใจในพระพุทธรศาสนาให้ชัดเจน มีอยู่ 3 ทาง คือ ทวอการโคพิงธรรมเทศนา ทวอโคสนทนาธรรม ทวอโคอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอน การอ่านหนังสือที่เป็นคำสั่งสอนนั้น เป็นทำให้เข้าใจในพระพุทธรศาสนา ได้ดีกว่าการพิงเทศนา เพราะอ่านเองมีเวลาที่จะกำหนดตรีกครองโคตามชอบใจ และถาจำโคแล้วลืมเสือกตัญญโคอีก ความอินติในธรรมของคนค่างกัน บางคนอินติในธรรมที่ลึกซึ้ง บางคนอินติในธรรมที่ไม่ลึกซึ้ง ถาถูกอธชาศัยก็พอใจอ่าน หนังสือสำหรับสั่งสอนประชุมชนควรมีหลายอยาง ความอธชาศัยของคนค่างๆกัน

(มหามกุฏราชวิทยาลัย 2521 ข : 20-21)

นอกจากนี้ยังมีผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ทางพุทธศาสนา และมีผลงานด้านหนังสือทางพุทธศาสนาในปัจจุบัน โลกกล่าวถึงความสำคัญของหนังสือพุทธศาสนาไว้มากมายดังนี้

พระเทพวิสุทธิเมธี หรือ "พุทธทาสภิกขุ" แห่งสวนโมกขพลาราม ไซยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เห็นว่าการจัดพิมพ์หนังสือธรรมะ เป็นการช่วยให้ธรรมะกลับมาเป็นประโยชน์แก่ประชาชน ประเทศชาติ และโลก รวมถึงความยั่งยืนของพุทธศาสนา ความสงบที่แท้จริงเกิดจากการปฏิบัติที่ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ วิวัฒนาการของคน มีปริยัติเพื่อเรียนรู้ มีปฏิบัติ และ ปฏิเวธ คือผลที่ได้รับจากการปฏิบัติ การจัดพิมพ์หนังสือธรรมะชั้นเผยแพร่ ทำให้เกิดสิ่งทั้งสามนี้ (พุทธทาสภิกขุ 2526 : หน้าคำอนุโมทนา) จึงจะเห็นได้ว่า ในการเผยแพร่ธรรมะของพุทธทาสภิกขุ จึงมุ่งที่จะจัดทำหนังสือ เขียนหนังสือธรรมะเป็นหลัก (พระประชา ปสนุนธุมโม และ สันติสุข โสภณศิริ 2529 : 199)

พระราชณัฐมนตรี หรือ "ปญฺญานันทภิกขุ" แห่งวัดชลประทานรังสฤษฎ์ จังหวัดนนทบุรี กล่าวว่าการศึกษาธรรมะมี 2 วิธี คือ การฟังและการอ่าน สมัยพุทธกาลเป็นการศึกษาค้นคว้าฟัง เพราะยังไม่มีมีการจารึกพระธรรมคำสั่งสอนไว้กับวัสดุใดๆ พระพุทธเจ้าจะเสด็จไปพบปะกับประชาชนตามท้องถิ่นต่างๆ เพื่อแสดงธรรม พุทธสาวกก็ศึกษาเล่าเรียนโดยการฟังแล้วทรงจำสืบทอดกันมา ต่อมาจึงมีการเขียนเป็นตัวหนังสือ แต่ในสมัยปัจจุบันก็อาจจะศึกษาธรรมะด้วยการฟังก็ได้ เช่น การฟังเทศน์ตามวัด การฟังปาฐกถาธรรมทางวิทยุ นอกจากนี้ควรจะได้อ่านหนังสือ คำรับคำร่ำทางพุทธศาสนา แต่เดิมหนังสือธรรมะจะหาอ่าน หรือเข้าใจได้ยาก ต่อมาเมื่อการศึกษาเจริญขึ้น จึงมีการจัดพิมพ์หนังสือธรรมะประเภทต่างๆขึ้น ซึ่งควรจะหาไว้เพื่อศึกษาข้อธรรมะ เพราะหนังสือธรรมะเป็นเสมือนยาแก้โรคทางใจ (พระราชณัฐมนตรี 2520 : 2-3) และยังมีความเห็นเห็นว่าหนังสือธรรมะเป็นสิ่งสำคัญมาแต่โบราณ เช่น ความรักมีหอไตรไว้เก็บพระไตรปิฎก ที่เป็นคัมภีร์ใบลานบ้าง สมุดข่อยบ้าง สมัยก่อนหนังสือมีน้อย เพราะการผลิตหนังสือทำได้โดยยาก ต้องจารลงใบลานด้วยเหล็ก คนเขียนได้มีน้อย โดยมากเขียนเป็นอักษรขอมซึ่งคนอ่านไม่ได้มาก หนังสือจึงไม่แพร่หลาย สมัยก่อนมีการพิมพ์หนังสือธรรมะแจกในงานศพ แต่คนไม่นิยมอ่านเท่าใดนัก แต่ปัจจุบันคนนิยมอ่านมากขึ้น นับเป็นเครื่องหมายของความเจริญก้าวหน้า ในการศึกษาหาความรู้ด้วยการอ่าน ส่วนหอไตรพัฒนามาเป็นห้องสมุดวัด ซึ่งต้องมีหนังสือให้พระภิกษุสามเณร ประชาชนได้อ่าน การทำบุญควรจะเป็นการถวายหนังสือแก่วัด ซึ่งนับเป็นการให้ปัญญาและแสงสว่างผู้รับ

เพราะหนังสือธรรมะเปรียบเสมือนเครื่องเปิดทางปัญญา และแสงสว่างให้แก่ผู้ศึกษาค้นคว้า เป็นการให้ธรรมทานที่สูงค่า ถึงคำคร่ำครึของพระพุทธองค์ว่า "สพฺพาทานํ ชุมฺมทานํ ชินาติ" ซึ่งแปลว่า "การให้ธรรมทาน ชนะการให้ทั้งปวง" (พระราชนันทมุนี 2529 : 2-9)

นอกจากนี้ พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงความสำคัญของหนังสือพุทธศาสนาที่มีต่อการศึกษาพระปริยัติธรรมว่า การศึกษาเล่าเรียนคำสั่งสอนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีปรีชา ปฏิภาณ ปฏิเวธ ในยุคพระอรหันตศาสดาจารย์ มีการแบ่งธุระในทางคัมภีร์ พุทธศาสนาเป็นคณฺธุระ และ วิปัสสนาธุระ คณฺธุระหมายถึงการศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ต่างๆ จนสามารถสั่งสอนธรรมแก่ผู้อื่น ตลอดจนสามารถเรียบเรียงร้อยกรองบทนิพนธ์ และหนังสือต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่ผู้ศึกษาพุทธศาสนา ผู้เล่าเรียนพระปริยัติธรรม นอกจากอาศัยครู อาจารย์ และกัลยาณมิตร สั่งสอนแล้ว ยังต้องรู้จักค้นคว้า และแต่งพระคัมภีร์ หนังสือทางพุทธศาสนา และยังสามารถแนะนำสั่งสอนผู้อื่น เพื่อเผยแพร่วรรณธรรมหรือส่งเสริมการศึกษาพุทธศาสนา ทั้งนี้จากอดีตจนถึงปัจจุบัน จึงมีพระคัมภีร์ ปกรณ หรือวรรณกรรมต่างๆทางพุทธศาสนา เป็นมรดกตกทอดสั่งสมมาทุกยุคทุกสมัย ในหลายถิ่นหลายแดน ตลอดจนการที่มีการดัดต่อสื่อสารอย่างกว้างขวาง สะดวกรวดเร็ว ซึ่งเมื่อรวมหนังสือเหล่านี้เข้าด้วยกันแล้ว ก็จะมีจำนวนมากมาจนนับไม่ถ้วน (ภุชฌนา สิทธิรักษ์ และ สุรพล ขำวิจิตร 2526 : 5-6)

ส่วน พระศรีวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตฺตฺโต) ได้อธิบายว่า การที่พุทธศาสนาจะเจริญมั่นคงในโลกไถ่กันนั้น ต้องมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ (1) การดำรงไว้ (ธารณ) คือการเวียน ทรงจำ การปฏิบัติตามพระธรรม ตลอดจนการสั่งคายนามพระธรรมวินัย (2) การสืบต่อ (สนฺทน) คือการบรรพชาอุปสมบท (3) การเผยแผ่ (วคฺคธารณ) คือการเผยแพร่วรรณธรรมให้เข้าถึงจิตใจของชาวโลก ให้กว้างขวางออกไปด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การสอน การจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเผยแผ่ หรือการปฏิบัติธรรม และจากประวัติศาสตร์อันยาวนานของพุทธศาสนา องค์ประกอบทั้งสามนี้มีความสำคัญมาก ถ้าหากขาดข้อใดเพียงข้อหนึ่ง พุทธศาสนาก็คงจะสูญไปจากโลกนานแล้ว (พระศรีวิสุทธิกวี 2524 : 75-76) และนอกจากนี้ พระมหาบัว ญาณสัมปันโน (2522 : หน้าคำอนุโมทนา) กล่าวว่า การแสดงธรรมเพียงคำพูดเพียงอย่างเดียว ไม่อาจเห็นอริยธรรมที่แสดงนั้นๆ ให้จริงจังขึ้น จำเป็นต้องอาศัยการจัดพิมพ์หนังสือธรรมะเป็นเล่มขึ้นมา เพื่อเป็นวิद्याทานและเผยแผ่ความบริสุทธิ์ของใจในการปฏิบัติธรรมทางพุทธศาสนา

ผู้ที่กล่าวถึงความสำคัญของหนังสือธรรมะอีกท่านหนึ่งคือ "พระโพธิรักษ์" แห่งพุทธสถานสันติอโศก กล่าวไว้ว่าหนังสือธรรมะเป็นสิ่งที่สำคัญ อาหารสำคัญต่อคนอย่างไร หนังสือธรรมะก็เปรียบเหมือนธรรมาหารที่จะให้แก่คนฉันนั้น การศึกษาธรรมะควรมีการอ่านหนังสือด้วย ซึ่งเป็นสิ่งที่มีประโยชน์มาก เพราะหนังสือจะเก็บรักษาได้เป็นร้อยๆ ปี ไม่ผุผองเหมือนวีดิทัศน์ (Video tape) หรือ แอบบันทึกลเสียง (Tape recordings) เนื่องจากคนไม่ว่าประเทศไหนก็ตามจะอ่านหนังสือมากขึ้นเพราะการอ่านเป็นพัฒนาการที่แสดงถึงความเจริญของมนุษย์ซึ่งสอดคล้องกันทั้งทางโลก และทางธรรม มีการนำหนังสือมาเป็นสื่อทางธรรมะ สื่อคุณธรรม ตลอดจนสาระแก่นสารที่ถูกต้องดีงาม ในอนาคตข้างหน้ามนุษย์จะเกิดร้อนมากขึ้น ดังนั้นหนังสือธรรมะจึงเปรียบเหมือนยาแก้ทุกขภัยวิบัติภัย ภัยเหตุนี้กลุ่มชาวอโศกจึงได้พยายามที่จะจัดทำหนังสือให้มีคุณค่าทั้งด้านเนื้อหาและรูปแบบเพื่อให้สมควรแก่การรักษา (พระโพธิรักษ์, เทปคลิบ) นอกจากนี้ พระโพธิรักษ์ได้สรุปว่าสิ่งที่มีคุณค่าประเทหนังสือเป็นรูปแบบที่นับว่าเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่พุทธศาสนาให้แพร่หลายกว้างขวางและถาวรกว่าสื่อชนิดอื่นๆ ดังนั้นกลุ่มพุทธบริษัทชาวอโศกจึงให้ความสำคัญในการจัดพิมพ์หนังสือเป็นอย่างยิ่ง ความคำขวัญที่ว่า "จะพิมพ์หนังสือธรรมะให้ท่วมโลก" (วสันต์ ติမ်ปะเฉลิม และ ชัยยศ ศิริรัตนบวร 2527 : 158)

การผลิตหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทยของไทยในช่วงทศวรรษที่ผ่านมานับว่ามีหลายรูปแบบมากขึ้น เช่น อยู่ในรูปแบบของนวนิยาย เรื่องสั้น บทความ สารคดี บันเทิงคดี รวมทั้งปาฐกถาธรรมที่จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มแล้ว และมีรูปแบบการเขียนทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ตลอดจนมีพระภิกษุสามเณรและฆราวาสหลายท่านได้สร้างสรรค์ผลงานเขียนทางพุทธศาสนาไปสู่สังคมอย่างรวดเร็วและแพร่หลายทั้งโดยตรงและโดยอ้อม (สนิท ตั้งทวี 2527 : 270)

จากข้อคิดเห็นของบุคคลต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าหนังสือธรรมะเป็นสื่อที่สำคัญและมีคุณค่าอย่างยิ่ง นอกเหนือจากสื่อหรือวิธีการอื่นๆ ในการเผยแพร่พระธรรมคำสั่งสอนอันประเสริฐขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันจะเป็นประโยชน์แก่หมู่ชนทั้งหลาย ให้มีการศึกษาปฏิบัติธรรมเพื่อสร้างศีลธรรมอันดีงามในสังคมชาวพุทธ ปัจจุบันมีการผลิตหนังสือพุทธศาสนาเป็นจำนวนมากทั้งของราชการและเอกชน จึงควรจะมีการศึกษาถึงการผลิตหนังสือพุทธศาสนา เพื่อให้ได้รายละเอียดที่เป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้า และส่งเสริมการผลิตหนังสือพุทธศาสนาให้แพร่หลายต่อไป

การสำรวจและการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการค้นคว้า ได้มีการสำรวจและการวิจัยที่เกี่ยวกับการผลิตหนังสือในประเทศไทย ซึ่งมีเรื่องเกี่ยวกับหนังสือพุทธศาสนาแทรกอยู่ในการสำรวจ และการวิจัยเหล่านั้นบ้าง และนอกจากนี้ ยังมีการศึกษาเกี่ยวกับหนังสือพุทธศาสนาโดยตรงบ้าง

ระหว่าง พ.ศ. 2459-2519

มีการสำรวจรวบรวมรายชื่อหนังสือ สิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ประมาณ 8 ชื่อเรื่อง และมีการวิจัยศึกษาค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ประมาณ 9 ชื่อเรื่อง ดังนี้

หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร (2459) ได้จัดทำบรรณานุกรมขึ้นเป็นเล่มแรกคือ "บัญชีเรื่องหนังสือในหอพระสมุดวชิรญาณ ภาคที่ 1 แผนกบาลี พ.ศ. 2459" ซึ่งเป็นการรวบรวมรายชื่อหนังสือพุทธศาสนาที่มีในหอพระสมุดวชิรญาณ มีบัญชีพระไตรปิฎกที่จารึกบนใบลาน หนังสืออื่นๆที่แต่งด้วยภาษามคธ และหนังสือไทยซึ่งมีดัดพิศได้แปลจากภาษามคธ การจัดทำได้แบ่งหนังสือออกเป็นหมวดหมู่ตามประเภทของหนังสือ 27 ประเภท แต่ละรายชื่อให้รายละเอียดของ ชื่อเรื่อง ลักษณะรูปเล่มของหนังสือแต่ละชื่อ จำนวนผูก ถ้าปรากฏชื่อผู้แต่งก็ให้ชื่อผู้แต่งด้วย ซึ่งหนังสือนี้เป็นเพียงบัญชีเรื่อง เรียบเรียงให้รู้ว่า มีเรื่องอะไรบ้าง ก็ผูก ก็เล่มจบ วัตถุประสงค์ของการจัดทำหนังสือนั้นนอกจากพิมพ์เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิงศพกรมพระสมมตอมรพันธุ์แล้ว ยังจัดทำเพื่อให้พระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์ผู้ศึกษาปริยัติธรรมจะได้ทราบว่า มีหนังสือเรื่องใดๆบ้าง ซึ่งสมควรจะศึกษาเล่าเรียน เพื่อเจริญความรู้ในภาษามคธ และพุทธวจนะในพุทธศาสนา ตลอดจนรู้เรื่องค่านานต่างๆ ซึ่งบันทึกโบราณได้แต่งไว้เป็นภาษามคธ ให้พวกสัปบุรุษได้แสวงหาความรู้ค่านานธรรมะ ตลอดจนเรื่องของพุทธประวัติทั้งในภาษาไทยและยังเป็นหลักฐานที่แสดงว่า ไทยมีหนังสือพระไตรปิฎกอันเป็นหลักฐานทางพุทธศาสนาภาษามคธ และพระคัมภีร์ หนังสือแปลต่างๆ ที่เป็นภาษาไทยมีอยู่จำนวนมากน้อยเท่าใด (หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร 2459 : หน้าค่านำ)

ในปีเดียวกันนี้ โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากรได้จัดพิมพ์หนังสือ "ประชุมหนังสือเก่า" (2459) จำนวน 2 เล่ม โดยรวบรวมรายชื่อหนังสือเก่าค่านานพุทธศาสนาที่มีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร นอกจากนี้ยังมีพระนิพนธ์เพิ่มเติมของ

สมเด็จพระยาธรรมาธิบดี ทรงบัญชาประวิติของหนังสือเก่าที่รวบรวมไว้ดังกล่าว

สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย (2508) ได้จัดทำหนังสือ "รายชื่อหนังสือ-
พุทธศาสนาภาคภาษาไทย ตอน 1" ประกอบด้วยรายชื่อหนังสือพุทธศาสนารวม
1,799 ชื่อเรื่อง ที่มีในท้องสมุคต่างๆ เช่น หอสมุคแห่งชาติ หอสมุควัด ฯลฯ โดยให้
รายละเอียดทางบรรณานุกรมคือ ชื่อเรื่อง ชื่อผู้แต่ง หรือผู้เรียบเรียง ปีที่พิมพ์ ขนาดอก
จำนวนหน้า ชื่อโรงพิมพ์หรือสถานที่พิมพ์ และอักษรย่อของชื่อหอสมุคที่มีหนังสือเล่มนั้นๆ
โดยเรียบเรียงตามอักษรชื่อหนังสือ

ต่อมา แม้นมาส ชวลิต (2509) ได้สำรวจเกี่ยวกับวัสดุการอ่านใน
ประเทศไทย เสนอต่อองค์การ Unesco มีชื่อว่า "Survey Report on
Reading Materials in Thailand" โดยได้มีการสำรวจเรื่องต่างๆ
เกี่ยวกับการพิมพ์หนังสือ สำหรับการผลิตหนังสือของกระทรวงศึกษาธิการ ในช่วงระหว่าง
พ.ศ. 2502-2506 มีหมวดวิชาที่ผลิตมากเป็นลำดับคือ ความรู้ทั่วไป วรรณคดี
สังคมศาสตร์ และศาสนา นอกจากนี้ยังได้เสนอผลวิเคราะห์จากปริมาณการผลิตสิ่งพิมพ์
ของสำนักพิมพ์ 6 แห่ง รวบรวมหนังสือได้ 2,616 ชื่อเรื่อง เป็นหนังสือทางคานศาสนา
เพียง 113 ชื่อเรื่อง ในคอนท่ายได้สรุปเสนอแนะในการผลิตหนังสือของไทย

นอกจากนี้ในปีเดียวกัน แม้นมาส ชวลิต (2509) ยังได้สำรวจเกี่ยวกับ
การผลิต และการเผยแพร่วรรณกรรมสำหรับเด็กและเยาวชนในประเทศไทยระหว่าง
พ.ศ. 2496-2506 คือรายงานชื่อ "Survey of Preparation Production
and Distribution of Literature for Children and Juveniles
in Thailand" จากผลการสำรวจครั้งนี้พบว่ามีกรพิมพ์หนังสือสำหรับเด็ก
และกลุ่มเยาวชนน้อยมากคือ 194 ชื่อเรื่อง มีหนังสือคานศาสนาเพียง 15 ชื่อเรื่อง
ซึ่งผู้วิจัยสรุปว่าควรมีการจัดพิมพ์หนังสือในสาขาวิชาต่างๆ ให้มากขึ้น

ต่อมา สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย (2510) ได้จัดทำหนังสือ
"รายชื่อหนังสือพุทธศาสนาภาคภาษาไทย ตอน 2" เพื่อรวบรวมรายชื่อหนังสือ
พุทธศาสนาที่เพิ่มเติมต่อจากภาคที่ 1 อีก 1,333 ชื่อเรื่อง ให้รายละเอียดของหนังสือ
แต่ละชื่อเรื่องเช่นเดียวกับภาคที่ 1 ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

ในปีเดียวกันนี้ สแตนเลย์ เอ. บาร์เน็ต และคณะ (2510) ได้ทำการสำรวจเรื่อง "Developmental Book Activities and Needs in Thailand" ซึ่งเป็นการสำรวจหนังสือในประเทศไทย ระหว่าง 29 มกราคม ถึง 19 กุมภาพันธ์ 2510 ในเรื่องการผลิตหนังสือ และอุตสาหกรรมการผลิตหนังสือของไทย ตลอดจนพัฒนาการของหนังสือตำราทั้งระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา รวมทั้งหนังสืออื่นๆ พบว่าตลาดหนังสือยังอยู่ในวงแคบ ส่วนใหญ่เป็นสิ่งพิมพ์ราชการ หรือองค์การ และเอกชน จัดพิมพ์แจกเพื่อเป็นของขวัญมิใช่จัดพิมพ์เพื่อการค้า ส่วนจำนวนการผลิตหนังสือและจุลสารใน พ.ศ. 2507 มี 4,083 ชื่อเรื่อง หนังสือที่มีการผลิตมากที่สุดคือหนังสือทางวรรณคดี รองลงมาคือสังคมศาสตร์ ส่วนหนังสือทางศาสนามีการผลิตเป็นอันดับสามคือมีจำนวน 450 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 11)

ต่อมา องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (Unesco) (2516) ทำรายงานเพื่อเสนอสถิติการผลิตหนังสือของประเทศไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2512 ถึง 2514 ไว้ในหนังสือ Statistical Yearbook 1972 (พ.ศ. 2515) พบว่าในระยะสามปีมีการผลิตหนังสือทั้งหมด 6,716 ชื่อเรื่อง หมวดวิชาที่มีการผลิตจากมากไปหาน้อยตามลำดับคือ หมวดสังคมศาสตร์ ทั่วไป ศาสนา วรรณคดี วิทยาศาสตร์ประยุกต์ ภูมิศาสตร์-ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ศิลป วิทยาศาสตร์ และ นิรุกติศาสตร์ ส่วนปริมาณการผลิตหนังสือศาสนาใน พ.ศ. 2512 มี 402 ชื่อเรื่อง ใน พ.ศ. 2513 มี 319 ชื่อเรื่อง ใน พ.ศ. 2514 มี 239 ชื่อเรื่อง รวมทั้งสิ้น 960 ชื่อเรื่อง ซึ่งจะเห็นว่าปริมาณการผลิตหนังสือเมื่อเทียบกับจำนวนประชากรแล้วยังขาดแคลนอีกมาก ตลอดจนปริมาณการผลิตหนังสือในหมวดวิชาต่างๆ ยังไม่ใกล้เคียงกัน

ส่วนการวิจัยศึกษาค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ที่จัดทำก่อน พ.ศ. 2520 รวบรวมได้ 9 ชื่อเรื่อง ดังนี้

เฉลิมชัย สิริภาพร (2509) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเกี่ยวกับหนังสือพุทธศาสนาสำหรับเยาวชน" เพื่อศึกษาสำรวจหนังสือพุทธศาสนาประเภทต่างๆ ที่มีอยู่ในระดับของเยาวชนขณะนั้นจากห้องสมุดต่างๆ และร้านจำหน่ายหนังสือของสำนักพิมพ์ต่างๆบางแห่ง และยังได้สัมภาษณ์นักการศึกษา และครูผู้สนใจด้านพุทธศาสนา จากการสำรวจก็พบว่า มีหนังสืออ่านประกอบเนื้อหาที่มีอยู่ในแบบเรียนประมาณ 81 เล่มเกี่ยวกับ

พระพุทธเจ้าและพุทธสาวก 64 เล่ม หนังสือนิทาน นวนิยาย ตำนาน 162 เล่ม หนังสือ
ปรัชญาและหลักธรรมทางพุทธศาสนา 362 เล่ม รวมหนังสือทั้งสิ้น 885 เล่ม มีวารสาร
พุทธศาสนา 29 ฉบับ พบว่าหนังสือดังกล่าวเหมาะแก่เยาวชนระหว่าง ป. 3 ถึง ม.ศ.
5 พออ่านได้ นอกจากนั้นที่ปรากฏตามแหล่งวิทยาการต่างๆ ค่อนข้างยากเกินไป
หนังสือที่เยาวชนสนใจคือ นิทานประกอบภาพ นวนิยายอิงหลักธรรม ผู้วิจัยเสนอแนะว่า
ควรมีการปรับปรุงหนังสือและวารสารพุทธศาสนาในก้านรูปเล่ม ตัวพิมพ์ กระจาย การใช้
ภาพประกอบให้สวยงามคงทนถาวร

ในปีเดียวกันนี้ ฉวีลักษณ์ ศาตมัย (2509) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง

"การผลิตและการใช้หนังสืออ้างอิงของไทย" มีการศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของหนังสือ
อ้างอิงประเภทต่างๆ สรุปได้ว่า การผลิตหนังสืออ้างอิงของไทยจัดพิมพ์มากในช่วง พ.ศ.
2489-2508 และใน พ.ศ. 2500 ก็เริ่มมีการจัดพิมพ์หนังสือมากขึ้นเป็นลำดับ เนื่องจาก
ความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษา เศรษฐกิจ ฯลฯ ผู้วิจัยยังได้รวบรวมรายชื่อหนังสือ
อ้างอิงของไทยในสาขาวิชาต่างๆ รวมทั้งหนังสืออ้างอิงทางพุทธศาสนาที่จัดพิมพ์ระหว่าง
พ.ศ. 2400-2508 มีตจมานุกรม 10 เล่ม และ นามานุกรม 3 เล่ม เท่านั้น

ต่อมา นางลักษณ์ ไม่น่ายกิจ (2512) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ปัญหาการ-
ควบคุมและบริการทางบรรณานุกรมในประเทศไทย" พบว่าระบบการควบคุมบรรณานุกรม
ของไทยยังไม่ดีพอ ทั้งนี้มีสาเหตุมาจากพระราชบัญญัติการพิมพ์ ที่ผู้พิมพ์ต้องส่งสิ่งพิมพ์ให้
แก่อธิบดีแห่งชาติเป็นจำนวน 2 ฉบับ แต่มิได้ครอบคลุมถึงสิ่งพิมพ์รัฐบาล และหนังสือที่
พิมพ์แจก นอกจากนี้ยังขาดความร่วมมือระหว่างห้องสมุดในการรวบรวมบรรณานุกรม
เพื่อมิให้พิมพ์หนังสือซ้ำซ้อนกัน และยังขาดเงินทุนในการดำเนินงาน นอกจากนี้ผู้วิจัยยัง
ได้สำรวจเกี่ยวกับประเภท และปริมาณของสิ่งพิมพ์ที่ผลิตในไทย สรุปว่ายังมีปริมาณไม่มาก
นัก ตัวเลขที่ได้จากหนังสือสถิติรายปีขององค์การสหประชาชาติ และที่รวบรวมจาก
หอสมุดแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2494-2495 และ 2500-2511 พบว่าใน พ.ศ.
2494 มีการผลิตหนังสือมากที่สุด ใน พ.ศ. 2505 มีการผลิตหนังสือน้อยที่สุด ประเภท
หนังสือที่มีการผลิตมากที่สุดคือหมวดความรู้ทั่วไป ประเภทที่มีการผลิตน้อยที่สุดคือหมวด
ปรัชญา ส่วนหนังสือศาสนามีการจัดพิมพ์มากที่สุดใน พ.ศ. 2502 คือร้อยละ 22.76
ที่รองไปเป็นลำดับคือ ใน พ.ศ. 2501 จัดพิมพ์ร้อยละ 19.16 และ ใน พ.ศ. 2494
จัดพิมพ์น้อยที่สุดคือร้อยละ 5.10

ในปีเดียวกันนี้ สุทัศน์ ส่องแสงจันทร์ (2512) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาประเภทของหนังสืออนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพที่คัดลอกเรื่องจากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ และเรื่องที่ไต่จากแหล่งอื่นๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2501-2510" เพื่อศึกษาและสำรวจค้นคว้าแนวโน้มความสนใจของสังคมในแต่ละปี ที่มีต่อเนื้อหาของหนังสืออนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ ที่คัดลอกเรื่องจากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ และเรื่องที่ไต่จากแหล่งอื่นๆ ในหมวดวิชาต่างๆ เปรียบเทียบว่ามีมากน้อยเพียงใด เรื่องใดมีการตีพิมพ์บ่อยครั้ง และเรื่องที่ยังไม่ได้รับการตีพิมพ์เลย ผู้วิจัยได้รวบรวมบรรณานุกรมหนังสือทั้งหมดได้ 4,329 ชื่อเรื่อง โดยแยกเป็นหมวดวิชาตามระบบการจัดหมู่แบบทศนิยมของคิวอี้ และผลการวิจัยพบว่า หมวดวิชาที่สังคมให้ความสนใจมากที่สุดตลอดเวลาคือหมวดศาสนา (มีทั้งหมด 1,564 ชื่อเรื่อง หรือ ร้อยละ 36.13) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหนังสือทางพุทธศาสนา (มี 1,552 ชื่อเรื่อง หรือ ร้อยละ 35.85) หนังสือพุทธศาสนาเรื่องใดที่มีเนื้อหาสาระเป็นที่น่าสนใจแก่คนทั่วไปมักถูกนำมาตีพิมพ์เสมอ เช่นเรื่อง ห้าศีลห้า ห้าชั่วห้าดี หรือ กฎแห่งกรรม ของ ท. เลียงพิบูลย์ (ทองหยก เลียงพิบูลย์) ในระยะ 10 ปี ได้รับการจัดพิมพ์ถึง 57 ครั้ง และยังมีเรื่องอื่นๆ ทางพุทธศาสนาอีกมากที่มักมีการจัดพิมพ์ซ้ำเสมอ.

ต่อมา วรณี ทองเคียน (2515) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "หนังสือแปลในประเทศไทย" ได้ศึกษาประวัติความเป็นมาของหนังสือแปลในไทยที่แปลมาจากภาษาต่างประเทศ รวมทั้งหนังสือแปลทางพุทธศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่แปลมาจากภาษาบาลี ผลการศึกษาพบว่า ไทยมีหนังสือแปลเป็นลายลักษณ์อักษรมาประมาณ 500 ปีมาแล้ว และการศึกษาของไทยก็มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาตลอดมา โดยมีการศึกษาจากพระไตรปิฎก คำนานบาลี และคัมภีร์เกร็ดต่างๆ หนังสือพระไตรปิฎกแปลมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา หนังสือแปลเล่มแรกของไทยคือชาคกเรื่อง มหาชาติ ผู้วิจัยรวบรวมหนังสือแปลได้ประมาณ 1,300 ชื่อเรื่อง เป็นหนังสือแปลทางพุทธศาสนาเพียง 166 ชื่อเรื่อง

ในปีเดียวกันนี้ อำไพ จันทรจิระ (2515) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ประวัติและวิวัฒนาการการพิมพ์หนังสือในประเทศไทย" ผลการศึกษาพบว่า ไทยเริ่มมีการพิมพ์หนังสือมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยมีชัชชนาราชวงศ์ชาวฝรั่งเศสเข้ามาเผยแพร่ เป็นการศึกษาด้วยอักษรโรมัน ส่วนการพิมพ์ด้วยอักษรไทยเริ่มมีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนกิจการพิมพ์ของประเทศไทยเจริญสูงสุดในสมัยรัชกาล

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีการผลิตหนังสืออย่างมีคุณภาพด้านรูปเล่ม มีการจัดตั้งโรงพิมพ์รัฐบาลและเอกชน เป็นต้น ผู้วิจัยยังได้รวบรวมรายชื่อ และประวัติ โรงพิมพ์ที่จัดพิมพ์หนังสือประเภทต่างๆ รวมทั้งโรงพิมพ์ที่จัดพิมพ์หนังสือพุทธศาสนา ใน กรุงเทพมหานคร ผลการวิจัยได้แสดงถึงแนวโน้มการผลิตหนังสือแต่ละประเภท พบว่า มีการจัดพิมพ์หนังสือทางศาสนา มากที่สุดใน พ.ศ. 2502 (ร้อยละ 22.76) รองลงไป ใน พ.ศ. 2501 (ร้อยละ 19.16) จัดพิมพ์น้อยที่สุดใน พ.ศ. 2494 (ร้อยละ 5.10) ระหว่าง พ.ศ. 2512-2514 มีการผลิตหนังสือทางศาสนาประมาณ 402 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 16.48) 319 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 15.34) และ 239 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 10.99) ตามลำดับ

ต่อมา สุพรรณิ วราทร (2516) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ประวัตินวนิยาย-ไทยตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475" โดยศึกษา ประวัติ วิวัฒนาการ และปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อนวนิยายไทย ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 จนถึง พ.ศ. 2475 ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับนวนิยายซึ่งอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็น โครงเรื่องในไทยมีมานานแล้ว เรื่องแรกที่มีชื่อเสียงคือ กามนิล แปลโดยเสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป (นวนิยายเรื่องนี้ ค้นฉบับเดิมเป็นภาษาเยอรมัน) ต่อมามีนวนิยาย อิงพุทธศาสนาเพิ่มขึ้น นักประพันธ์ผู้มีชื่อเสียงคือ สุชีพ ปุณฺณานุกาต เรื่องที่แต่ง เช่น กองทัพธรรม ไคร้มาสาวพัลลภ นันทะ-ปชาบดี ลุ่มน้ำนมมหา เชิงหาหิมพานต์ และ อาทิตยขึ้นทางตะวันตก ฯลฯ

อรุณ สุภัทรากุล (2518) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาประเภทของ หนังสืออนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพที่คัดลอกเรื่องจากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ และ เรื่องที่ได้จากแหล่งอื่นๆ ระหว่างปี พ.ศ. 2511-2515" เพื่อเสนอผลการศึกษาดัง แนวโน้มความสนใจของสังคมที่มีต่อเนื้อหาในหนังสืออนุสรณ์งานศพ เปรียบเทียบกับปริมาณ การพิมพ์ และยังได้รวบรวมบรรณานุกรมหนังสืออนุสรณ์งานศพระหว่าง พ.ศ. 2511-2515 ในกรุงเทพมหานครจากหอสมุดแห่งชาติ หอสมุดสถานศึกษาต่างๆ หอสมุด-หนังสืออนุสรณ์งานศพ (วัดบวรนิเวศวิหาร) วัดต่างๆตามร้านจำหน่ายหนังสือที่สนามหลวง โรงพิมพ์ และเอกชน รวบรวมได้ 5,646 ชื่อเรื่อง ผลการศึกษาพบว่าสังคมให้ความสนใจ ในการจัดพิมพ์หนังสือหมวดศาสนาเป็นอันดับสูงสุด คือ 2,392 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 42.37) มี

หนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนามากที่สุดคือ 2,378 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 42.11) ทั้งนี้เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา จึงมีความนิยมในการจัดพิมพ์หนังสือทางพุทธศาสนา มาก หนังสือที่มีผู้นิยมจัดพิมพ์มากที่สุดคือเรื่อง กฎแห่งกรรม ของ ท. เลียงพิบูลย์ มีการจัดพิมพ์ถึง 203 ครั้ง

ต่อมา สันติ ทองประเสริฐ (2519) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "วิวัฒนาการของเนื้อหานวนิยายไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2476 ถึง พ.ศ. 2517" โดยแบ่งเป็น 3 ยุคคือ ยุคที่ 1 พ.ศ. 2476-2486 ยุคที่ 2 พ.ศ. 2487-2497 ยุคที่ 3 พ.ศ. 2498-2507 และ ยุคที่ 4 พ.ศ. 2508-2517 ผู้วิจัยได้รวบรวมบรรณานุกรมนวนิยายไทย ซึ่งตีพิมพ์เป็นเล่มแล้ว รวมทั้งสิ้น 1,670 ชื่อเรื่อง และผู้วิจัยได้แบ่งนวนิยายไทยเป็น 15 ประเภทตามเนื้อหา ซึ่งพบว่า เป็นนวนิยายอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนาจัดพิมพ์เพียง 23 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 1.37) หนังสือส่วนใหญ่เป็นผลงานของนักเขียนนวนิยายทางพุทธศาสนา เช่น สุชีพ ปุณฺณานุกาต วาทีน อินทสระ แสง จันทร์งาม (ธรรมโฆษ) ศรีสัตตบุศย์ เป็นต้น แม้นวนิยายอิงหลักธรรมทางพุทธศาสนาจะมีอยู่น้อยเรื่อง แต่ก็ได้รับความสนใจจากผู้อ่านอยู่เสมอ มีหนังสือบางเรื่องได้รับการจัดพิมพ์บ่อยครั้ง เช่น กองทัพอธรรม จัดพิมพ์ถึง 12 ครั้ง

พ.ศ. 2520 ถึงปัจจุบัน

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา มีการสำรวจรวบรวมรายชื่อหนังสือที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เพียง 1 ชื่อเรื่อง และยังมี การวิจัยศึกษาค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมอยู่บ้าง รวบรวมได้ 9 ชื่อเรื่อง ดังนี้

หอสมุดแห่งชาติ (2521) แห่งกรมศิลปากร ได้จัดพิมพ์หนังสือ "บัตร์รายการหนังสือภาษาไทยของหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 3 หมวดศาสนา 200" โดยรวบรวม บัตร์รายการหนังสือภาษาไทยหมวดศาสนา (ส่วนใหญ่เป็นหนังสือพุทธศาสนา) ทั้งหมดที่บรรณารักษ์หน่วยจัดหมู่หนังสือและทำบัตร์รายการฝ่ายภาษาไทยของหอสมุดแห่งชาติ ได้จัดทำตั้งแต่ พ.ศ. 2509 ถึง พ.ศ. 2517 รวม 2,945 รายการ โดยบอกรายละเอียดของหนังสือตามหลักของบัตร์รายการมี ชื่อผู้แต่ง ชื่อเรื่อง ครั้งที่พิมพ์ พิมพ์ลักษณ์ บรรณลักษณะ หมายเลข และเลขหมู่ นอกจากนี้ยังได้จัดทำคำอธิบายการลงรายการชื่อผู้แต่งที่เป็นพระภิกษุสามเณร ตลอดจนรายละเอียดของแผนการจัดหมู่หนังสือระบบทัศนนิยมคิวอี้โดยย่อหมวดพุทธศาสนาแก้ไขเพิ่มเติมสำหรับใช้ในหอสมุดแห่งชาติไว้ด้วย

ส่วนการวิจัยศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ซึ่งจัดทำภายหลัง พ.ศ. 2520 รวบรวมได้ 9 ชื่อเรื่อง ดังนี้

ศิริพร สุวรรณะ (2521) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การประเมินคุณค่า-หนังสืออ้างอิงที่พิมพ์ในประเทศไทย" ซึ่งเป็นหนังสืออ้างอิงที่จัดพิมพ์ตั้งแต่ พ.ศ. 2426 ถึง พ.ศ. 2520 จำนวน 378 ชื่อเรื่อง โดยเทียบกับเกณฑ์ที่สร้างขึ้น พบว่าหนังสือมีความน่าเชื่อถือพอสมควร แต่คุณภาพไม่สูงนัก ยังบกพร่องเรื่องตัวสะกด ขาดเครื่องหมายช่วยค้นเรื่อง รูปเล่มไม่แข็งแรงทนทาน ภาพประกอบไม่สวย ปริมาณของหนังสืออ้างอิงบางสาขาวิชาเช่น ปรัชญา ศาสนา ยังมีจำนวนน้อย และไม่เพียงพอต่อความต้องการ ส่วนหนังสืออ้างอิงประเภทที่มีผู้จัดทำมากที่สุดคือพจนานุกรม ผู้วิจัยยังได้รวบรวมบรรณานุกรมหนังสืออ้างอิงที่นำมาศึกษา และบรรณนิทัศน์ พบว่าหนังสืออ้างอิงทางพุทธศาสนามีเพียง 19 เล่ม คือพจนานุกรม 18 เล่ม และบรรณานุกรม 1 เล่ม

ต่อมา เกื้อกุล วิชชุกุล (2522) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษา-เปรียบเทียบปัญหาของเลขหมู่ในระบบการจัดหนังสือแบบทศนิยมของคิวอี้ และระบบหอสมุดรัฐสภาอเมริกัน สำหรับหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย" เป็นการศึกษาประวัติ และวิวัฒนาการของการจัดหนังสือพุทธศาสนาในระบบทศนิยมของคิวอี้ ระบบหอสมุดรัฐสภาอเมริกัน และระบบทศนิยมของคิวอี้หมวดพุทธศาสนาแก้ไขเพิ่มเติมสำหรับใช้ในหอสมุดแห่งชาติ ได้ศึกษาถึงข้อดีข้อเสียของแผนการจัดหมู่ โดยเทียบกับหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย การศึกษาดังกล่าวได้เอาการแบ่งคัมภีร์พุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก เป็นเกณฑ์เปรียบเทียบ ผลการสำรวจพบว่าหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทยที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ (จนถึงสิ้นปี 2521) มีจำนวน 3,106 รายการ แยกตามหัวเรื่องสำคัญได้ 60 หัวเรื่อง ส่วน "มหามกุฏราชวิทยาลัย" ซึ่งเป็นแหล่งผลิตตำราทางพุทธศาสนาทั้งที่เป็นแบบเรียน และหนังสือธรรมะทั่วไป ผลิตหนังสือ (จนถึงสิ้นปี 2522) ที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติจำนวนทั้งสิ้น 209 รายการ แยกตามหัวเรื่องสำคัญ ได้ 41 หัวเรื่อง

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยที่เป็นการวิเคราะห์ผลงานของนักเขียนหนังสือทางพุทธศาสนาเฉพาะบุคคลอีกด้วย โดย นิกิจ ปลายชุม (2522) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "วิเคราะห์วรรณกรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ" เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาทางศาสนา การตีความธรรมะ การใช้ถ้อยคำสำนวนภาษา ที่ปรากฏในผลงานของพุทธทาสภิกขุ

โดยได้ศึกษาวรรณกรรมต่างๆของพุทธศาสนิกชน และการสัมภาษณ์ โดยใช้ปรัชญาศาสนา เป็นเกณฑ์ วรรณกรรมที่ศึกษาจัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2475-2521 แบ่งเอกสารเป็น 5 ประเภทคือ เอกสารชุดมรดกบ้านใน (อันดับ 1-65) เอกสารชุดปาฐกถา เทศนา ธรรมบรรยาย และบทความข้อเขียนต่างๆ เอกสารเรื่องแปล เอกสารที่เป็นกวีนิพนธ์ และผลงานรวบรวมคำบรรยาย พบว่าวรรณกรรมเหล่านี้มักมีปรัชญาศาสนาที่สำคัญ แทรกอยู่ การตีความมี 2 แง่คือ บุคลาธิษฐาน และธรรมาธิษฐาน (ภาษาคน ภาษาธรรม) สรุปว่างานวรรณกรรมของพุทธศาสนิกชนมีคุณค่าอย่างยิ่งทางศาสนา ที่ล้วนนำหลักธรรม มาประยุกต์ใช้กับทุกข์ หรือแก้ปัญหาต่างๆของปัจเจกบุคคล สังคม และโลกตามนิพพานของ พุทธศาสนิกชน และผู้วิจัยได้รวบรวมรายชื่อหนังสือธรรมะของพุทธศาสนิกชนประมาณ 65 เล่ม มีครุฑขึ้นชื่อเรื่องเป็นคู่มือช่วยคนตาย

ในปีเดียวกัน วิไลลักษณ์ เล็กศิริรัตน์ (2522) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "วิเคราะห์เรื่องสั้นของแพรวเอื้อไม้" เพื่อมุ่งวิเคราะห์เรื่องสั้นของแพรวเอื้อไม้ (พระครูพิศาลธรรมโกศล) ในด้านเนื้อหา กลวิธีการแต่ง การใช้ถ้อยคำสำนวนภาษา โลกทัศน์ ของผู้แต่ง และคุณค่าทางสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรม ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่องสั้นของ แพรวเอื้อไม้ 85 เรื่อง จากหนังสือรวมเรื่องสั้นชุดต่างๆคือ ชุดหลวงตาเล่ม 1-4 กระโหลกหัวเราะ ของฝากจากหลวงตา เสียงปลุก และ เอียงตามโลก ผลวิจัยพบว่า ด้านเนื้อหา และกลวิธีการแต่งจะอิงธรรมะ ผู้เขียนได้นำเรื่องของคนในสังคมมาผูกเป็น โครงเรื่องอย่างกลมกลืน ใช้ถ้อยคำ และสำนวนภาษาที่ก่อให้เกิดมโนภาพ คำซ้อนมีเสียง คล้องจอง ผู้เขียนได้สร้างภาพพจน์โดยใช้โวหารเปรียบเทียบอุปมา และอุปลักษณ์ โครงสร้างประโยคยาวไม่ซับซ้อน ทานองแต่งเรียบง่าย มีโลกทัศน์เป็นอนิจจัง ไม่เที่ยงแท้แน่นอน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สำคัญเพราะการปรับปรุงจิตใจและความรู้สึกนึกคิดของคนเป็นสิ่งที่สำคัญกว่า

ต่อมา มนฤช วิทย์ไพศาล (2526) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ความต้องการ และความคาดหวังของพระภิกษุสามเณรที่มณฑลอุดรในกรุงเทพมหานคร" ผลการศึกษาที่เกี่ยวข้องหนังสือพบว่า ส่วนใหญ่ของพระภิกษุสามเณรมีหนังสือศาสนา แต่มีน้อยชื่อเรื่อง หนังสือส่วนใหญ่ได้รับจากการบริจาค ส่วนความต้องการและความคาดหวังของพระภิกษุสามเณร ในการอ่านหนังสือมีระดับความต้องการและความคาดหวังของพระภิกษุสามเณร ในการอ่านหนังสือมีระดับความต้องการมากคือ คัมภีร์ทางศาสนา (เช่น พระไตรปิฎก) พุทธประวัติ ประวัตินิพนธ์และพุทธสาวก แบบเรียนธรรมะชั้นต่างๆ (เช่น นวโกวิท

คู่มือนักธรรม บาลีชั้นต่างๆ เฉลยธรรมสนามหลวง หนังสือแปลบาลี) พจนานุกรมทาง ศาสนา พิศุทธิทางศาสนา หนังสือสวคมนตรี ระเบียบข้อบังคับของสงฆ์ พระราชบัญญัติสงฆ์ หนังสือเกี่ยวกับศาสนาต่างๆ คำหลักคำสอนและพิธีกรรม วารสารค้ำพุทธศาสนา หนังสือค้ำพุทธศาสนสุภาษิต วิปัสสนาธุระ ชำคกต่างๆ หนังสือเกี่ยวกับความเชื่อใน พุทธศาสนา เช่น นรก สวรรค์ หนังสือเกี่ยวกับพุทธปรัชญา ชาตินิพนธ์ ปรโลกภพ ไตรภูมิพระร่วง เทศน์พระมาลัย หนังสือพุทธศาสนานิกายต่างๆ ส่วนหนังสือที่มีผู้ต้องการ อ่านในระดับปานกลางคือ นวนิยายอิงพุทธศาสนา เช่น ลิลาวดี ฯลฯ หนังสือเกี่ยวกับ พระพุทธรูป พระเครื่อง และตำนานต่างๆ

นอกจากนี้ยังมีการวิจัยศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการประเมินค่าหนังสือหายากซึ่ง สำรวจจากห้องสมุดอนุสรณ์ หรือห้องสมุดเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ดังนี้

พรทิพย์ โล่ห์วีระ (2528) ใ้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การประเมินค่าหนังสือ หายากภาษาไทยส่วนพระองค์ ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิพงษ์ประพันธ์ ใน ศูนย์ราชบัณฑิตยสภาเพื่อการศึกษาทางสังคมศาสตร์" เพื่อศึกษาประเภท และลักษณะของหนังสือ หายากดังกล่าว ที่จัดพิมพ์เป็นรูปเล่มตั้งแต่ พ.ศ. 2379-2487 ถ้าประเมินตามลักษณะ พบว่า ส่วนใหญ่เป็นหนังสือที่พิมพ์จำนวนจำกัด ซึ่งจัดพิมพ์ในโอกาสต่างๆ โดยเฉพาะในงานศพ หนังสือที่พิมพ์แจกเป็นอนุสรณ์งานศพซึ่งเก่าแก่ที่สุด คือ สาราถานปริยาถอกอ- มรรค เป็นหนังสือสวคมนตรีภาษาไทยฉบับแรกที่ตีพิมพ์ในไทย แต่งโดยสมเด็จพระพุทธ- โฆษาจารย์ (สา ปุสฺสเทว) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้พิมพ์แจกในงานพระเมรุศพ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์พระบรมราชเทวี และ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต เมื่อ พ.ศ. 2432 นอกจากนี้ ยังพบหนังสือฉบับพิมพ์ครั้งแรก หรือหนังสือที่จัดพิมพ์จากต้นฉบับที่มีในหอสมุดแห่งชาติ หอพระสมุดวชิรญาณ ราชบัณฑิตยสภา และ กรมศิลปากร จากการสำรวจหนังสือทั้งหมด มีจำนวน 907 ชื่อเรื่อง ส่วนใหญ่มีเนื้อหาเน้นหนักในสาขามนุษยศาสตร์ พบว่าเป็น หนังสือพุทธศาสนาที่จัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2379-2429 จำนวน 2 ชื่อเรื่อง จัดพิมพ์ ระหว่าง พ.ศ. 2430-2460 จำนวน 9 ชื่อเรื่อง และจัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2461- 2484 จำนวน 177 ชื่อเรื่อง

ต่อมา วิศุขารัตน์ อินทวงศ์ (2529) ใ้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การประเมิน หนังสือหายากภาษาไทยของห้องสมุดสยามสมาคม" เพื่อศึกษาเนื้อหา ประเภท ลักษณะ ช่วงระยะเวลา และ แหล่งผลิตหนังสือหายากจากห้องสมุดสยามสมาคมจำนวน 769 ชื่อเรื่อง

จากเกณฑ์ที่ใช้ได้พบว่า เป็นหนังสือที่ยังอยู่ในสภาพดีมากที่สุด รองลงมาได้แก่หนังสือที่มีการพิมพ์จำนวนจำกัด เช่นพิมพ์ในงานศพ งานมงคล ฯลฯ หนังสือที่จัดพิมพ์ในช่วงของการพัฒนาการพิมพ์ (พ.ศ. 2379-2468) และหนังสือที่พิมพ์จากต้นฉบับที่มีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ ราชบัณฑิตยสภา และ กรมศิลปากร จากการสำรวจพบว่าหนังสือหายากที่ผลิตในช่วง พ.ศ. 2412-2453 ส่วนใหญ่จัดพิมพ์ที่โรงพิมพ์หลวง รองลงมาได้แก่โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ โรงพิมพ์วชิรรินทร์ โรงพิมพ์กองกลุโษ และโรงพิมพ์อักษรนิติ หนังสือหายากที่จัดพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2454-2468 และ พ.ศ. 2485-2487 ส่วนใหญ่จัดพิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร หนังสือหายากที่จัดพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2485-2487 และ ช่วง พ.ศ. 2488 เป็นต้นมา ส่วนใหญ่พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ถ้าจำแนกหนังสือตามแผนการจัดหมู่ระบบทศนิยมของคิวอี้ จากจำนวนหนังสือทั้งหมด 769 ชื่อเรื่อง มีการพิมพ์หนังสือหมวดพุทธศาสนาเป็นอันดับ 4 เป็นหนังสือที่จัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2412-2453 จำนวน 6 ชื่อเรื่อง จัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2454-2468 จำนวน 107 ชื่อเรื่อง จัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2469-2484 จำนวน 38 ชื่อเรื่อง และจัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2485-2487 จำนวนเพียง 1 ชื่อเรื่อง

ในปีเดียวกันนี้ ปรากฏพิชัย อิศรางกูร ณ อยุธยา (2529) ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "การประเมินค่าหนังสือหายากของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ในห้องสมุดอนุสรณ์ ที่หอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" พบว่าจากหนังสือทั้งหมดจำนวน 969 เล่ม เป็นหนังสือทางคานมนุชยศาสตร์ หมวดพุทธศาสนามากที่สุดคือ 508 เล่ม (ร้อยละ 52.425) ถ้าจำแนกตามประเภทของหนังสือหายากพบว่า เป็นหนังสือพุทธศาสนาหายากที่มีประวัติการครอบครองมากที่สุด รองลงมาเป็นหนังสือเก่าแต่มีสภาพสมบูรณ์ หรือรูปเล่มสวยงาม หนังสือที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์การพิมพ์ และหนังสือที่มีเนื้อหาเป็นที่กล่าวขวัญถึง หนังสือหายากที่จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสต่างๆ ส่วนใหญ่พิมพ์เนื่องในงานศพมากที่สุด ส่วนใหญ่มีเนื้อหาทางพุทธศาสนา ที่นอกจากจะให้ความรู้ทางหลักธรรมทางพุทธศาสนาแล้ว ยังนิยมให้ข้อคิดเป็นเชิงให้ระลึกถึงมรณานุสติ หนังสือที่จัดพิมพ์เนื่องในงานมงคลที่เก่าแก่ที่สุดคือ พระไตรปิฎก พิมพ์เป็นส่วนพระราชกุศลในมงคลสมัยแห่งสิริราชสมบัติได้ 25 ปีบริบูรณ์ ร.ศ. 112 ถ้าจำแนกตามปีที่พิมพ์ พบว่าระหว่าง พ.ศ. 2421-2440 เป็นหนังสือหมวดพุทธศาสนามากที่สุด 46 เล่ม หนังสือที่เก่าแก่ที่สุดคือ ธรรมวินยานุศาสน์ พิมพ์โดยโรงพิมพ์สยามอยู่ในเวอร์ซิดี เมื่อ

พ.ศ. 2421 ระหว่าง พ.ศ. 2441-2460 จกัพิมพ์หนังสือหมวดพุทธศาสนามากที่สุด คือ 113 เล่ม และระหว่าง พ.ศ. 2461-2474 ก็จกัพิมพ์หนังสือหมวดพุทธศาสนามากที่สุดเช่นกัน คือ 334 ชื่อเรื่อง ซึ่งแสดงว่าความนิยมในการพิมพ์หนังสือพุทธศาสนาไม่เปลี่ยนแปลง มีการพิมพ์เป็นจำนวนมากทุกช่วง หนังสือทั้งหมดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2461-2474 พิมพ์โดยโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากรมากที่สุด รองลงมาเป็นหนังสือที่พิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2441-2460 ส่วนใหญ่พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทย น้อยที่สุดเป็นหนังสือที่พิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2421-2440 ส่วนใหญ่พิมพ์โดยโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งโรงพิมพ์แห่งนี้พิมพ์หนังสือใน 3 ช่วง เป็นหนังสือ 6 เล่ม 17 เล่ม และ 4 เล่ม ตามลำดับ ส่วนการประเมินราคาหนังสือหายากหมวดพุทธศาสนา คิดเป็นราคาประเมิน 75,225 บาท เล่มที่ราคาสูงสุดคือ พระธัมมปัทฏฐกถา เล่ม 7 โดย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส พิมพ์ที่โรงพิมพ์พิศาลบรรณนิค เมื่อ พ.ศ. 2449 และเล่มที่ราคาร้าน้อยที่สุดคือ สุขุมสุภษิต โดย พระมหาษิต พิมพ์ที่โรงพิมพ์คงขี้มิงป้อ เมื่อ พ.ศ. 2470

ส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับหนังสือศาสนาอื่นๆ ที่มีลักษณะการวิจัยเกี่ยวข้องกับงานวิจัยครั้งนี้คือ บัทยา หมักนุรักษ์ (2528) ได้ทำวิจัยเรื่อง "การผลิตหนังสือศาสนาอิสลามที่เขียนเป็นภาษาไทย" เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของการผลิต และการสำรวจหนังสือศาสนาอิสลามที่เขียนเป็นภาษาไทย ตั้งแต่ต้นจนถึง พ.ศ. 2527 ผู้วิจัยได้รวบรวมหนังสือได้ 440 ชื่อเรื่อง จากหอสมุดแห่งชาติ หอสมุดมหาวิทยาลัยในกรุงเทพมหานคร หอสมุดของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ตลอดจนสำนักพิมพ์ สมาคม และสถาบันต่างๆ ทางศาสนาอิสลามที่เป็นแหล่งผลิตหนังสือศาสนาอิสลามภาษาไทยอีกจำนวน 11 แห่ง และมีการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการผลิตหนังสือ ผลการวิจัยพบว่า หนังสือที่จกัพิมพ์ในช่วง พ.ศ. 2523-2527 มีมากที่สุดจำนวน 155 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 35.23) หนังสือที่ผลิตโดยสำนักพิมพ์ สมาคม และสถาบันทางศาสนาอิสลามมากที่สุด จำนวน 327 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 74.32) หนังสือมีเนื้อหาจำแนกได้ตามการแบ่งหนังสือในระบบการจัดหมู่ของหอสมุดรัฐสภาอเมริกันหมวดศาสนาอิสลาม (BP) จำนวน 360 ชื่อเรื่อง (ร้อยละ 81.82) ในการผลิตหนังสือนั้นเงินทุนของสำนักพิมพ์ส่วนใหญ่ได้รับจากการบริจาค มีการจกัพิมพ์หนังสือสำหรับบุคคลทั่วไป ทั้งชาวมุสลิมและผู้สนใจ ส่วนใหญ่เป็นหนังสือแปล จกัทำเป็นปกอ่อน มีปัญหาสำคัญด้านเงินทุน ผู้เขียนผู้แปลที่อุทิศตนแก่งาน และด้านการตลาด ผู้วิจัยเสนอแนะว่า ควรส่งเสริมให้มีการจกัทำหนังสืออ้างอิง และหนังสือที่มีเนื้อหาในเรื่อง

ที่ยังไม่ได้พิมพ์เป็นภาษาไทย ตลอดจนส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับอิสลาม โดยการสนับสนุนของราชการ สำนักพิมพ์หนังสืออิสลาม ควรติดต่อขอความช่วยเหลือด้านเงินทุนจากหน่วยงาน สมาคม และองค์การต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศที่ส่งเสริมการเผยแพร่ศาสนาอิสลาม แหล่งผลิตหนังสือแต่ละแห่งควรจัดส่งหนังสือให้หอสมุดแห่งชาติ และขอเลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ (ISBN) จากหอสมุดแห่งชาติ เพื่อประโยชน์แก่การควบคุมบรรณานุกรม ด้านการจำหน่ายก็ควรสนับสนุนการจำหน่ายหนังสือให้แพร่หลายยิ่งขึ้นตามร้านหนังสือ ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัย มัสยิด ตามงานต่างๆ สถาบันทางศาสนาอิสลาม ควรส่งเสริมสนับสนุนให้จัดกิจกรรม และนิทรรศการทางศาสนาอิสลาม เพื่อแนะนำหนังสือ และแหล่งผลิตหนังสือแต่ละแห่งควรจัดส่งรายชื่อหนังสือไปยังห้องสมุดต่างๆ เพื่อเป็นเครื่องมือสั่งซื้อ

จากการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องดังกล่าวทั้งหมด สรุปได้ว่า ตั้งแต่ พ.ศ. 2459 ที่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร ได้จัดทำรายชื่อหนังสือพุทธศาสนาเล่มแรกแล้ว ในเวลาต่อมาก็ได้มี โรงพิมพ์ หน่วยงาน องค์กร และบุคคลต่างๆ ได้ทยอยสำรวจเกี่ยวกับการพิมพ์ การผลิตหนังสือในประเทศไทยเรื่อยมา ซึ่งก็ได้แทรกการสำรวจหนังสือพุทธศาสนาบ้างไม่มากนักน้อย ต่อมา พ.ศ. 2509 เริ่มมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหนังสือพุทธศาสนาสำหรับเยาวชน ตลอดจนหนังสืออ้างอิง หนังสืออนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หนังสือแปล นวนิยาย-ไทย ซึ่งในงานวิจัยเหล่านี้มีเรื่องเกี่ยวกับหนังสือพุทธศาสนาแทรกอยู่บ้าง นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับปัญหาการควบคุมทางบรรณานุกรม ประวัตินิ และวิวัฒนาการการพิมพ์หนังสือในประเทศไทย

ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เริ่มมีการสำรวจรายชื่อหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทยที่สมบูรณ์ขึ้น ในรูปของบัตรรายการหนังสือ จัดทำโดยหอสมุดแห่งชาติ และเริ่มมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหนังสือพุทธศาสนาที่เฉพาะเจาะจงลึกซึ้งขึ้น เช่น การวิจัยเกี่ยวกับการเปรียบเทียบปัญหา เลขหมู่ในระบบการจัดหมู่แบบทศนิยมของดิวี่และระบบหอสมุดรัฐสภาอเมริกันสำหรับหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย นอกจากนี้ยังได้มีการสำรวจถึงความต้องการในการอ่านหนังสือพุทธศาสนาของพระภิกษุสามเณร ตลอดจนมีการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมพุทธศาสนาของนักเขียนหนังสือพุทธศาสนาเฉพาะบุคคล เช่น ผลงานของ "พุทธศาสนิกชน" "แพร่เชื้อไม้" ในระยะต่อมาก็ยังมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการประเมินคุณค่าหนังสืออ้างอิง การประเมินค่าหนังสือหายาก ซึ่งรวมถึงหนังสือพุทธศาสนาด้วย จากห้องสมุด และแหล่ง

สะสมหนังสือหายาก ทั้งที่เป็นห้องสมุดอนุสรณ์ ห้องสมุดเฉพาะ คอมาซึ่งมีการศึกษาวิจัย เกี่ยวกับการผลิตหนังสือศาสนาอิสลามที่เขียนเป็นภาษาไทย

จากการศึกษางานสำรวจ งานวิจัยต่างๆดังกล่าว มีประโยชน์ในการแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของหนังสือพุทธศาสนา ที่มีการขยายตัวมาเป็นลำดับทั้งในด้านรูปแบบ เนื้อหา การพิมพ์ ตลอดจนแหล่งผลิตหนังสือ ที่มีการนำหนังสือพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ เป็นสื่อในการเผยแพร่พุทธศาสนา ซึ่งผู้วิจัยได้อาศัยงานสำรวจและวิจัยเหล่านี้เป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการผลิตหนังสือพุทธศาสนา (ในบทที่ 2) และอาศัยข้อมูล จากงานสำรวจและวิจัยดังกล่าวในการสรุป และอภิปรายผล (ในบทที่ 5)

ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการผลิตหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย ซึ่งจัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2520-2527 ซึ่งยังไม่มี การสำรวจ หรือวิจัยมาก่อน เพื่อที่จะให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนา วัตถุประสงค์ นโยบายต่างๆ ในการผลิตหนังสือ การเผยแพร่หนังสือ ปัญหาต่างๆในการผลิตหนังสือพุทธศาสนา ตลอดจนเพื่อให้ทราบประเภท เนื้อหา และปริมาณ การผลิตหนังสือฯ ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว รวมถึงแนวโน้มการผลิตหนังสือพุทธศาสนา อันจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าทั้งทางด้านบรรณารักษศาสตร์ และพุทธศาสนา ผู้วิจัยจึงกำหนด วัตถุประสงค์ แนวเหตุผล ขอบเขตของการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย และคำอธิบายศัพท์ที่ใช้ในการวิจัยไว้ ดังนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาในค่านวัตกรรมสังค กลุ่มผู้อ่านเป้าหมาย นโยบายต่างๆในการผลิตหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทยของแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนาต่างๆ 11 แห่ง ที่เป็นหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษาของสงฆ์ สถานศึกษาพระอภิธรรม สมาคม องค์การ และ มูลนิธิทางพุทธศาสนา

2. เพื่อศึกษาในค่านปริมาณ ประเภท และเนื้อหาของหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย ซึ่งจัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2520-2527 โดยแหล่งผลิตหนังสือฯ 11 แห่ง ดังกล่าวตาม "แผนการจัดพิมพ์หนังสือระบบทศนิยมทิวอิ๋ หมวกพุทธศาสนาแก้ไขเพิ่มเติม สำหรับใช้ในหอสมุดแห่งชาติ" และหัวข้อเรื่องสำหรับหนังสือภาษาไทย

แนว เหตุผล

ในระยะ พ.ศ. 2520-2527 มีการผลิตหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทยจำนวนมากหลายรูปแบบ ทั้งประเภท และเนื้อหาของหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย ตลอดจนกลุ่มผู้อ่าน-เป้าหมาย นโยบายต่างๆ ในการผลิตหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย จะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนาแต่ละแห่ง ซึ่งมีทั้งหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษาของสงฆ์ สถานศึกษาพระอภิธรรม สมาคม องค์กร และมูลนิธิทางพุทธศาสนา

ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาสำรวจเฉพาะหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย ซึ่งจัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2520-2527 (ไม่รวมเอกสาร จุลสาร หรือวารสาร)
2. ศึกษาสำรวจเฉพาะหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย ซึ่งจัดพิมพ์โดยหน่วยงาน-ราชการ สถาบันการศึกษาของสงฆ์ สถานศึกษาพระอภิธรรม สมาคม องค์กร และมูลนิธิทางพุทธศาสนา ซึ่งตั้งอยู่ในกรุงเทพมหานคร รวมทั้งสิ้น 11 แห่ง * ดังนี้
  - 2.1 ฝ่ายปริยัติปกครอง (สังกัด กองศาสนศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ)
  - 2.2 สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
  - 2.3 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
  - 2.4 อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
  - 2.5 พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์
  - 2.6 องค์กรพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก
  - 2.7 มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
  - 2.8 ส่วนอุศมมูลนิธิ
  - 2.9 มูลนิธิภูมิพลโลกิกฐเพื่อการค้าทางพระพุทธศาสนา

---

* ตัดเลือกจากแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนาที่ก่อตั้งในสมัยแรกๆ ของการผลิตหนังสือพุทธศาสนา และแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนาที่ก่อตั้งในระยะต่อมา ซึ่งเป็นองค์กรที่มีความสำคัญ และมีผลงานด้านหนังสือพุทธศาสนาเผยแพร่อย่างสม่ำเสมอ

2.10 มูลนิธิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย

2.11 พุทธสถานสันติอโศก กับมูลนิธิฯ และสมาคมฯ ที่เกี่ยวข้องกับ

3. ศึกษาสำรวจเฉพาะหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทยซึ่งอยู่ในขอบเขต
ประเภท และเนื้อหาของหนังสือ ตาม "แผนการจัดหมู่หนังสือระบบทศนิยมควีนส์มหาวิทยาลัย
พุทธศาสนา แก้อไขเพิ่มเติมสำหรับใช้ในหอสมุดแห่งชาติ" (หมวด 294.3) เท่านั้น

วิธีดำเนินการค้นคว้าวิจัย

วิธีการวิจัยส่วนใหญ่ใช้วิธีการวิจัยจากเอกสารเป็นหลัก ซึ่งมีทั้งหนังสือ
บทความ งานวิจัย ตลอดจนสิ่งพิมพ์อื่นๆ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา
พัฒนาการการผลิต การเผยแพร่หนังสือพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่เริ่มมีการพิมพ์
ในไทยจนถึง พ.ศ. 2527 ช่วงสมัยรัชกาลต่างๆ ตลอดจนศึกษาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา
วัตถุประสงค์ นโยบาย ปัญหาต่างๆ ในการผลิตหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย และ
การดำเนินงานโดยทั่วไป ฯลฯ ของแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนาทั้ง 11 แห่ง ซึ่งนอก-
จากค้นคว้าจากเอกสารแล้ว ในบางเรื่องยังต้องใช้วิธีการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง
อีกด้วย

จากนั้นจึงจะสำรวจรวบรวมรายชื่อหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย ซึ่งจัดพิมพ์
ระหว่าง พ.ศ. 2520-2527 โดยแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนาทั้ง 11 แห่งดังกล่าว

นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์หาข้อหายละเอียด เสนอผลการวิจัยใน
รูปของตาราง ตามวิธีการวิจัยที่จะเสนอไว้โดยละเอียดในบทที่ 3

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

1. ทราบประวัติความเป็นมา ตลอดจนพัฒนาการของการผลิต การเผยแพร่
หนังสือพุทธศาสนาในรูปแบบต่างๆ ของไทย นับตั้งแต่เริ่มมีการพิมพ์จนถึง พ.ศ. 2527
อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในด้านต่างๆ เช่น การพิมพ์ การเผยแพร่หนังสือพุทธศาสนา

2. ผลการศึกษาทำให้เห็นข้อเปรียบเทียบในการผลิตหนังสือพุทธศาสนา
ในด้านต่างๆ ของแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนาทั้ง 11 แห่ง ที่มีสถานะขององค์กรต่างๆ
ที่เป็นหน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษาของสงฆ์ สถานศึกษาพระอภิธรรม สมาคม
องค์กร และมูลนิธิทางพุทธศาสนาว่ามีวัตถุประสงค์ นโยบาย เหมือนหรือต่างกันอย่างไร

3. ทราบปริมาณ ตลอดจนประเภทและเนื้อหาของหนังสือพุทธศาสนา ภาษาไทยซึ่งจัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2520-2527 ตามหลักเกณฑ์ของ "แผนการจัดพิมพ์หนังสือระบบทศนิยมทวิอหฺมวคพุทธศาสนา แก้ไขเพิ่มเติมสำหรับใช้ในหอสมุดแห่งชาติ" เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขปรับปรุงแผนการจัดพิมพ์หนังสือ ตลอดจนหัวข้อเรื่องสำหรับหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย

4. ผลการศึกษาจะทำให้ทราบถึงปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ในการผลิตหนังสือพุทธศาสนา อันจะเป็นแนวทางในการปรับปรุงวิธีการผลิตหนังสือพุทธศาสนาให้ดีขึ้น สำหรับแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนา ต่างๆ

5. การรวบรวมบรรณานุกรมหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย จะเป็นประโยชน์แก่บรรณารักษ์ในบริการทางบรรณานุกรม บริการตอบคำถาม และช่วยการค้นคว้า เกี่ยวกับการผลิตหนังสือพุทธศาสนา ตลอดจนเป็นประโยชน์ในการใช้เป็นคู่มือคัดเลือกหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทยเข้าห้องสมุด และยังเป็นประโยชน์แก่พระภิกษุสามเณร ชาวพุทธ ตลอดจนผู้สนใจทางพุทธศาสนา ใช้เป็นแนวทางในการคัดเลือกหนังสือด้านพุทธศาสนาให้ตรงตามความต้องการ นอกจากนี้ยังเป็นการเผยแพร่หนังสือพุทธศาสนา ให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้นอีกด้วย

6. ผลของการศึกษานี้จะเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาค้นคว้าวิจัยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ต่อไป

คำอธิบายศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

หนังสือพุทธศาสนา หมายถึงหนังสือภาษาไทย ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธศาสนาตามขอบเขตของ "แผนการจัดพิมพ์หนังสือระบบทศนิยมทวิอหฺมวคพุทธศาสนา แก้ไขเพิ่มเติมสำหรับใช้ในหอสมุดแห่งชาติ" ซึ่งเป็นหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทยที่จัดพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2520-2527 โดยแหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนารวมทั้งสิ้น 11 แห่ง (ไม่รวมเอกสาร จุลสาร หรือวารสาร)

แหล่งผลิตหนังสือพุทธศาสนา หมายถึง องค์กรต่างๆ ได้แก่ หน่วยงาน-
ราชการ สถาบันการศึกษาของสงฆ์ สถานศึกษาพระอภิธรรม สมาคม องค์กร และ
มูลนิธิทางพุทธศาสนา รวมทั้งสิ้น 11 แห่ง คือ ฝ่ายปริยัติปกครอง(กองศาสนศึกษา-
กรมการศาสนา) สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย องค์กรพุทธศาสนิกสัมพันธ์-
แห่งโลก มหามกุฏราชวิทยาลัย สวนอศุทมนุสนิธิ มูลนิธิภูมิพลโลกิกขุเพื่อการค้นคว้า-
ทางพระพุทธศาสนา มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย และ พุทธสถานสันติอโศก
กับมูลนิธิฯ และสมาคมฯ ที่เกี่ยวข้อง

การผลิตหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย หมายถึง รูปแบบต่างๆในการ
ผลิตหนังสือพุทธศาสนาภาษาไทย ตั้งแต่เริ่มมีการพิมพ์จนถึง พ.ศ. 2527 เช่น
การแต่ง รวบรวม เรียบเรียง หรือแปลหนังสือพุทธศาสนา การชำระพระไตรปิฎก
และพระคัมภีร์ต่างๆทางพุทธศาสนา การส่งเสริมการพิมพ์ การตั้งโรงพิมพ์ การ-
พิมพ์หนังสือพุทธศาสนาแจกในงานศพ งานมงคลต่างๆ การพิมพ์หนังสือพุทธศาสนา
จำหน่าย การจัดหาคนฉับหนังสือพุทธศาสนาของหอสมุดต่างๆ เช่น หอพุทธศาสน-
สังคหะ หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เป็นต้น เพื่อให้ผู้สนใจนำไปจัดพิมพ์แจก
ในงานศพ หรืองานมงคล การจัดประกวดการแต่งหนังสือพุทธศาสนา การจัดพิมพ์
วารสารทางพุทธศาสนา การก่อตั้งองค์กร หน่วยงานต่างๆ เช่น หน่วยงานราชการ
สถานศึกษาพระปริยัติธรรม สมาคม องค์กร และ มูลนิธิทางพุทธศาสนา ตลอดจน
สำนักปฏิบัติธรรมต่างๆ ที่มีการเผยแพร่ธรรมะโดยการจัดพิมพ์หนังสือพุทธศาสนาด้วย
 ฯลฯ

ศูนย์วิทยุโทรพยากรณ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย